Makale Türü / Article Type / نوع المقالة : Tercüme Yazı / Translation / ترجمة
Geliş Tarihi / Date Received / تاريخ الاستلام : 08.07.2021 • Kabul Tarihi / Date Accepted / تاريخ القبول : 05.12.2021
Atıf / Cite as / الاحالة : Seymen, Sadık. "*et-Teysîr fi kavâi'di 'ilmi't-Tefsir* Adlı Eseri Bağlamında Kâfiyeci'ye Göre Tefsir Usûlü." Çev. Akif Yıldırım. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021): 565-594.

et-Teysîr fî kavâi'di 'ilmi't-Tefsir Adlı Eseri Bağlamında Kâfiyeci'ye Göre Tefsir Usûlü*

Sadık SEYMEN **
*Çev. Akif YILDIRIM****

Önsöz

Hamd Allah (c.c)'a, salât ve selâm Rasûlullah (s.a.v)'a olsun. Bu araştırma tefsir usûlü alanında bir incelemedir. Tefsir ilminin, kendisine hizmet eden diğer ilimlerden müstağni olmadığı mâlumdur. Tefsir usûlü bu ilimlerin en önemlilerindendir. Çünkü Kur'ân'ın doğru tefsir edilebilmesi için kendilerine bu ilimle ulaştığımız ilmi mukaddimeler ve küllî kâideler uyarınca yol almak gerekir. Bu alanda araştırma yapanların vazifelerinden biri de mütekaddim âlimlerin tefsir usûlü hususundaki gayretlerini ortaya koymaktır. Zira mütekaddim âlimler, sonradan gelecekler için araştırmanın yolunu kolaylaştırmışlar ve yol işaretlerini belirlemişlerdir.

Tam da noktadan hareketle bu araştırma Osmanlı Devleti âlimlerinden Kâfiyeci lakabıyla meşhur Muhammed b. Süleyman'ın (h.978) tefsir usûlüne dair gayret ve çalışmalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Özellikle "*et-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsir*" isimli eseri dikkate alınacak ve daha önce üzerinde durulmamış yönleri, ilim ehlinin istifadesine sunulmak üzere akademik bir incelemeye tabi tutulacaktır.

Çalışmamızın konusunu şu sorulara aranan cevaplar oluşturmaktadır: "Tefsir usûlünden ne kastedilmektedir? Kâfiyeci'nin tefsir usûlü ilmine dair meto-

* Bu çalışma, 14-16 Aralık 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen *Osmanlı'da İlm-i Tefsir Sempozyumu*'nda Sadık Seymen tarafından Arapça olarak sunulmuştur. Bkz: Sadık Seymen, "Usûlü't-tefsîr inde'l-Kâfiyeci (v. 978) min hilâli kitâbihî et-Teysîr fî kavâ'idi ilmi't-tefsîr", Osmanlı'da İlm-i Tefsir, ed. M. Taha Boyalık - Harun Abacı, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 627-655.

** Doktora Öğrencisi, Ürdün Üniversitesi, Şeriat Fakültesi.

*** Arş. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-Posta: akifyildirim83@gmail.com ORCID ID: https://www.orcid.org/0000-0003-3609-3440org/0000-0003-4948-8337

dunun özellikleri ve ilmi kriterleri nelerdir? Tefsir ilminin terimlerini belirlemede gayret ve katkısının önemi nedir? Ortaya koyduğu kâidelerin ilmi kıymeti nedir?" Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tefsir usûlü ilminin mâhiyeti konusu, kitabın müellifinin metoduna uygun olarak ele alınmış; diğer iki bölümde ise temel kavramlar ile Kâfiyeci'nin tefsir ilmi için belirlediği küllî kâideler yine onun perspektifinden incelenmiştir.

Giriş

Kur'ân'ın mânâlarını gerektiği gibi bilmek için müdevven bir ilim ortaya koymak gerekmektedir. Âlimler her âyeti, hatta Kur'ân'ın her bir kelimesini; mânâ, i'râb, kırâat, belâgat, fıkıh gibi çeşitli yönlerden ele alırken İ'râbü'l-Kur'ân, Kısasu'l-Kur'ân, Esbâb-ı Nüzûl gibi Kur'ân'a hizmet eden ilimleri ve tefsir ilmini araştırıp kayıt altına almışlardır. Onlar bu konuda büyük gayret göstermişlerdir. Bu tür inceleme çalışmaları her asırda giderek artmış, tefsirle alakalı eserler çoğalmış ve metotları birbirinden farklı tefsirler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Kur'an ilimlerinin her birine dair detaylı eserler yazılmıştır. Bu eserlerin örneklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Vahidi'nin (h.468) "*Esbâbü'n-Nüzûl*", Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (h.224) "*en-Nâsiḫ ve'l-Mensûḫ fi'l-Ḳur'âni'l-ʿAzîz*", Ebû Bekir Sicistânî'nin (h.330) "*Ğarîbü'l-Ḳur'ân*" isimli eserleri. Daha sonra Kur'an ilimlerinin çoğunu bir araya toplayan câmi' türü eserler yazılmıştır: İbnü'l-Cevzî'nin (h. 597) "*Fünûnü'l-Efnân*"ı, Âlemüddin Sehâvî'nin (h.641) "*Cemâlü'l-Kurrâ'*"sı ve Zerkeşî'nin (h.794) "*el-Burhân*" isimli eserleri câmi' türü eserlere örnek olarak zikredilebilir.

Sonraki asırlarda bazı müellifler, özel tasnif eserlerde tefsir ilmiyle alakalı küllî kâideleri cem' ederek şerh ve tatbik etmişlerdir. Günümüze ulaşan tefsir usûlüne ait ilk eserler olarak şu üç kitabı zikredebiliriz: Tûfî'nin (h.716) "*el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr*"i, İbn Teymiyye'nin (h.728) "*Mukaddime fî Usûlü't-Tefsir*"i ve Kâfiyeci'nin (h.879) "*et-Teysîr fî Kavâidi ʿİlmi't-Tefsîr*" isimli eseri.

Kur'ân ilimlerinin geçirdiği evreler ve âlimlerin bu hususdaki gayretlerine dair bu kısa tarihi bakıştan sonra Kâfiyeci'nin *et-Teysîr* isimli eserinin, genel olarak Kur'ân ilimleri, özel olarak ise tefsir usûlü hususunda âlimlerin sarf ettikleri çabalarla oluşan kıymetli zincirde önemli bir halka olduğunu söylemek mümkündür. Kâfiyeci'nin Kur'ân ilimlerine dair araştırma, inceleme ve telifler hususunda ortaya koyduğu gayret gerçekten çok kıymetlidir. Onun *et-Teysîr* isimli kitabı, hicri dokuzuncu asırda müstakil bir ilim olarak tefsir usûlünün önemini yansıtan ve ilmî kıymeti haiz bir eser olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple bu eser, bu alanda atılmış adımlardandır.

Kâfiyeci'nin *et-Teysir* isimli eserini ele almadan önce araştırmacının, onun ilmî hayatını özet bir şekilde takdim etmesi yerinde olur. Zira ilmî yaşantısının eserlerine etkisi bulunmaktadır. Adı Muhammed b. Süleyman el-Berğamî, el-Hanefî, Muhyiddin olan müellif; el-Kâfiyeci diye meşhurdur. İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli nahiv kitabını çokça mütalaa etmesi sebebiyle kendisine el-Kâfiyeci lakabı verilmiştir. el-Kâfiyeci, bu kitabı o kadar çok okutmuştu ki Türklerin nispet ve lakaplarda kullandıkları "ci" eki, kitabın adının sonuna eklenerek ona nispet edilmiştir. el-Kâfiyeci, hicrî 788 yılında Türkiye'nin batısında yer alan Bergama şehrinde dünyaya geldi. Bulûğa erince ilim tahsil etmeye başladı ve bu sebeple Anadolu'nun birçok şehrine gitti. Kendi memleketinde medrese tahsilini tamamlayınca Acem ve Tatar beldelerine yolculuk yaptı. Oralarda Teftâzânî'nin talebelerinden olan bazı âlimlerden dersler aldı. Hocalarının çoğunluğunun nahiv, belâgat, mantık, usûl gibi aklî ilimlerde öne çıktıklarını zikretmek gerekir. İlim yolculuklarından sonra 830 yılında Kahire'ye giderek orada ders vermeye başladı ve birçok görevde bulundu. Hanefî mezhebinin Mısır'daki öncüsü olarak kabul görmesiyle resmî olarak da Mısır'ın Hanefî mezhebi müftüsü oldu. Süyûtî, Sehâvî, Zekeriya el-Ensârî, Hatip el-Cevherî, İbn Tağrîberdî ve Eşmûnî gibi isimler onun talebeleri arasındadır. 879 yılında, ardında çeşitli ilim dallarına dair birçok eser bırakarak vefat etti.[1] *et-Teysîr fî Kavâidi ʿİlmi't-Tefsîr*, bu eserleri arasındadır. Bu kitap defalarca kez tahkik edilmiştir.[2] Araştırmacı, Kâfiyeci'nin tefsir usûlünü tespit etme üzerine yoğunlaştığı bu incelemede; tefsir usûlü ilminin mâhiyetini açıkladıktan sonra *et-Teysir*'de geçen en mühim mevzuları, müellifin metodu üzere ele almıştır.

1 Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Lugavîyyin ve'n-Nuhât*, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399), I, 177; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Tarih-i Mısr ve'l-Kahire*, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387), I, 549; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr fî Veḳâi ʿi'd-Dühûr*, tahkik: Muhammed Mustafa, (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1404), III, 98; Ahmed b. Muhlihiddîn Mustafa Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395), 4.

2 Bkz. Kâfiyeci, *Kitâbü't-teysîr fî kavâidi 'ilmi't-Tefsîr*, metin, tercüme, notlandırma: İsmail Cerrahoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974); Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Teysîr fî Kavâidi 'Ilmi't-Tefsîr'in Tahkiki*, (Kahire: Mektebetu'l-Kuds, 1998); Nâsır b. Muhammed el-Madrûdî, *Muhammed Kâfiyeci'nin et-Teysîr fî Kavâidi 'Ilmi't-Tefsîr Adlı Eserinin Tahkik ve İncelemesi*, (Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suud el-İlâmiyye Üniversitesi, 1401/1981). Mütercimin notu: Eser hakkındaki bir diğer tahkik çalışması ise şudur: Kâfiyeci, *et-Teysîr fî Kavâidi 'Ilmi't-Tefsîr*, tahkik: Enver Mahmud el-Mursî Hattâb, (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2007).

1. Tefsir Usûlü'nün Mâhiyeti, Ona Duyulan İhtiyaç, Kâfiyeci'nin Tefsir Usûlüne Katkısı (*et-Teysîr fî Kavâidi ʿİlmi't-Tefsîr* İsimli Eseri Bağlamında)

Her ilim dalının, fürûunun kendisine dayandığı küllî kâideleri ve usûlü vardır. Bu sebeple tefsir ilminin de bazı kâide ve küllî hükümlerden müstağni kalamayacağı açıktır. Çünkü Kur'ân mânâlarının istinbât sıhhati, usûl ve kâide olmaksızın temin edilemez. Müdakkik bir araştırmacı, tefsir kitaplarını ayrıntılı bir şekilde incelemesiyle buna vakıf olabilecek ve müfessirlerin tefsirlerinde dayandıkları kâideleri idrak edebilecektir. Aynı durum Kur'ân ilimlerinde mütehassıs olanlar için de geçerlidir. Zira onlar; farklı görüşleri incelemiş, tartışmış ve çeşitli meselelerde birçok kâideyi ortaya koymuşlardır. Ancak bu kâideler, müelliflerin kitaplarının arasında dağınık bir şekilde kalarak gizlenmiş olması sebebiyle bunlara ancak dakik bir şekilde inceleme yapan kimse vakıf olabilir.

Tefsir usûlü hakkında yazılan ilk eserlere bakan kimse, müelliflerden her birinin Kur'ân'ın tefsirine yardımcı olacak kural ve küllî kâidelerin konmasına olan ihtiyaca işaret ettiğini görür. Tûfî bu konuda şöyle söylemektedir: "Kafamda tefsir ilminin kendisine dayanacağı ve kendisiyle meydana geleceği kanunların vaz' edilmesine dair bazı problemler bulunmaktaydı. Bundan dolayı Kur'ân ilimlerinde faydalı olacak kâideleri de kitabın girişine koydum."[3] İbn Teymiyye de öğrencilerinden birisinin isteğine işaret ederek şöyle der: "Kardeşlerimden birisi benden Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olacak küllî kâideleri içeren bir mukaddime yazmamı istedi."[4] Kâfiyeci de aynı minvalde: "Tefsir ilmi, nazım ve beyan açısından sistemli bir şekilde tanzim edilmemişti. Ben de güç ve imkânım ölçüsünde tedvin etmek istedim."[5] demektedir.

Buradan hareketle müelliflerin bahsettiği tefsir kâidelerini şu şekilde tarif etmek mümkün görünmektedir: Müfessirin, tefsirinde kullandığı ve kendisiyle Kur'ân'ın mânâlarını istinbât edebildiği tertip edilmiş küllî kâidelerdir.[6] Bu kâideler; tefsir için sahih bir metodu, müfessirin Kur'ân âyetini murâd-ı ilahiye uygun tefsir ederken kendisine dayanacağı ve yine kandisiyle hatalardan korunacağı kural ve esasları içermektedir. Bu kâideleri; tefsir, Kur'ân ilimleri, lügat, belâgat ve fıkıh usûlü

3 Süleyman b. Abdulkavî et-Tûfî, *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr*, tahkik: Abdülkadir Hüseyin, (Kâhire: Mektebetü'-Âdâb, ts), 27.

4 Takıyyüddîn İbn Teymiyye Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalim el-Harrânî el-Hanbelî, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, tahkik: Adnan Zarzur, (YY: yy, 1392/1972), 33.

5 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 71

6 Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Füsûlün fî Usûli't-Tefsîr*, (ed-Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1436), 118; Halid b. Osman es-Sebt, *Kavâidü't-Tefsîr Cem'an ve Dirâseten*, (Riyad-Kahire: Dâru İbni'l-Kayyım-Dâru İbnu Affân, 1434), 4.

kitaplarından istinbât etmek mümkündür. Zaten bakıldığı zaman bu kâidelerin bazılarının lügat ve usule dair bazılarının ise belâgata ait olduğu anlaşılmaktadır.

Buna binâen tefsir kâidelerini belirlemek ve bu kâidelerin sınırlarını çizmek, müstakil bir ilim olarak görülmekte ve Kur'ân ilimlerinden bir parça olarak kabul edilmektedir ki o da tefsir usûlü ilmidir. Tefsir usûlü, Kur'ân ilimlerinin anlamdaşı veya aynısı değildir. Zira Kur'an ilimleri (ulûmu'l-Kur'ân), Kur'ân-ı Kerîm ile farklı cihetlerden alakalı olan ilimlerden ibarettir.[7] Tefsir usûlünün ise birçok tarifi vardır.[8] En isabetli tarifi şu şekildedir: Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olacak ilmi mukaddimeler ve küllî kâidelerin kendisiyle bilindiği ilimdir. Bu ilmin tefsire nispeti; fıkıh usûlünün fıkha, nahvin fasih konuşmaya veya mantığın doğru düşünmeye nispeti gibidir. Yine nahiv ve mantığın; dili konuşmada, zihni ise düşüncede hatadan koruduğu gibi tefsir usûlü ilmi de müfessiri kontrol eden ve tefsirde onu hatadan koruyan bir ölçü ve mizândır.[9]

Bu ilmin mâhiyetini ve muhtevasını, bu alanda yazılmış ilk eserlerle karşılaştırmalı olarak dikkatli bir şekilde incelediğimiz zaman bir tevafuk göze çarpacaktır. Nitekim Tûfî'nin *el-İksîr* isimli eseri, tefsirle alakalı lügat ve belâgata dair meseleleri derinlemesine ele almıştır. Buna mukabil İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'si, Kur'ân'ın Kur'ân'la veya sünnetle tefsiri gibi meseleleri ele almak suretiyle tefsir için sahih olarak gördüğü metodun hatlarını ortaya koymaktadır. Araştırmacı Kâfiyeci'nin *et-Teysîr* isimli eseri incelediğinde ise bu eserin, tefsir usûlünün teorik ve mantıkî yönlerine önem vermesiyle diğer iki kitaptan ayrıldığını görecektir.

Kâfiyeci *et-Teysîr fî Kavâidi ʿİlmi't-Tefsîr* isimli eserinde tefsir ilmi için ilmî mukaddimeler belirlemiştir. Mantık ve usûl ilminden istifade ederek dakik ıstılahlar kullanmaya çalışmış ve tefsire dair bazı kâideler koymuştur. Bu da bize aklî ilimlere dayanarak tefsir usûlü ilmini bina etmek üzere bir model sunmaktadır. Öyle ki o söz konusu mantıkçıların araştırmalarında şâyi olduğu üzere kitabını 'kavramlar' ve 'kâideler' olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Zira Mantıkçılar, bilgiyi tasavvurlar ve tasdikler olmak üzere ikiye ayırırlar. Tasavvurî bilgiler, mefhum ve kavramların tarifleri noktasında ilgi alanımıza girerken tasdîkî bilgilere ise aklî çıkarımlar hususunda ihtiyaç duyarız.[10]

7 er-Rûmî, Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Riyad: yy, 1435/2014), 31-32.

8 Bkz: Fehd er-Rûmî, *Buhûsün fî Usûli't-Tefsîr ve Menâhicuhû*, Mektebetü't-Tevbe, (YY: yy, 1419), 11-13; et-Tayyâr, *Füsûlün fî Usûli't-Tefsîr*, 17-20; es-Sebt, *Kavâidü't-Tefsîr Cem'an ve Dirâseten*, 44-45.

9 el-Akk, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhû*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, ts), 31

10 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, tahkik: Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1413/1993), 45

Her ilmin temel mefhumları ve mevzuuna göre çıkarımları olmak zorundadır. Temel mefhumlar, ilmî düşüncenin esasları olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı Kâfiyeci kitabının birinci kısmını 'Kavramlar' (ıstılahlar) olarak isimlendirmiştir. Kâfiyeci bu kısımda tefsir, te'vil, Kur'ân, muhkem, müteşâbih, vahiy ve sebeb-i nüzûl gibi kavramları incelemiştir. Bu bölüm, tefsir ilmine girebilmek için bir anahtar ve tefsir kâidelerinin temel direği mesabesindedir.

Kâfiyeci bu ölçüleri belirledikten sonra ikinci kısmı tefsir kâidelerine ayırmıştır. Bu kısmı, 'Kâideler ve Meseleler Hakkında Bir Bâb' şeklinde isimlendirerek bize şu konular hakkında bazı kâideler zikretmektedir: Lafızların anlama delaleti, teâruz, tercih ve teâruzu giderme yolları, tefsir râvisinde aranan şartlar, tefsir tahammül ve edâ yolları.

Burada şuna işaret etmek yerinde olacaktır: Kâfiyeci'nin hocalarından olan Molla Fenârî'nin iddia ettiğine göre tefsir (sadece bir) marifet (bilgi)'tir, tedvin edilmiş bir ilim değildir. Çünkü küllîyat-ı tasavvuriyesi ile tasdîkiyesi bulunmamaktadır.[11] Her ne kadar Kâfiyeci hocasından böyle bir görüş nakletmese de görünen o ki Kâfiyeci'yi kavramlarını tayin edip kâidelerini çıkararak tefsir usûlü tesis etmeye iten şey, böyle bir iddianın hocası tarafından dillendirilmesidir. Bu şekilde hocasına pratik anlamda bir reddiye vermiştir. *et-Teysîr*'i inceleyecek olan araştırmacı, bu ayrıntıyı göz önünde bulundurmalıdır.

Bu bağlamda araştırmacı, Kâfiyeci'nin tefsir kâidelerini te'lif ettiği -adı geçen- kitabındaki iddiası hakkında bazı âlimlerin yaptıkları nakillerin beyanını da dikkate almalıdır. Ayrıca Kâfiyeci'nin şu sözünü doğru anlamak gerekir: "Tefsir ilimleri hususunda daha önce (bu alanda) yazılmamış bir eser tedvin ettim."[12] Kâfiyeci'ye on dört sene öğrencilik yapmış olan Süyûtî hocasının bu sözü hakkında şöyle söylemektedir: "Hocam, Zerkeşî'nin *el-Burhân*, Bulkînî'nin *Mevâkiu'l-Ulûm* isimli eserlerini görmediği için böyle söylemiştir."[13] Araştırmacının kanaatine göre bu açıklama, pek de dakik değildir. Çünkü Kâfiyeci, özel olarak tefsir usûlünde kendisinden önce bir eser yazılmadığını söylemektedir. Dolayısıyla onun bu iddiası, genel anlamda Kur'ân ilimleri hakkında değildir ve zaten usûlü't-tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân arasında farklar bulunmaktadır. Bu nazariye, Kâfiyeci'nin kitabının ismi olan 'et-Teysîr fî Kavâidi ʿİlmi't-Tefsîr' ibaresinden de anlaşılmaktadır. Kitabın

11 Şemsüddin Muhammed b. Hamza Molla el-Fenârî, *ʿAynü'l-Aʿyân (Tefsîru'l-Fâtiḥa)*, (İstanbul: Dâru Saade, 1325), 4-5.

12 es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, 2011), 15-16.

13 es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 118.

muhtevası ile kavramlar ve kâideler olmak üzere iki kısma ayrılarak tertip edilmesi göz önüne alınıp dikkatlice düşünüldüğünde Kâfiyeci'nin kitabı; mantıkî perspektiften müstakil bir tefsir usûlü ilmi tesis etme çabası olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Kâfiyeci'nin *et-Teysîr*'i te'lif gayesiyle Kur'ân ilimlerine dair eser vermiş olan iki musannifin (ez-Zerkeşî – el-Bulkînî) kitaplarını te'lif etme gayeleri birbirinden farklıdır.

2. Kâfiyeci'ye Göre Tefsir İlminin Kavramları

Kâfiyeci *et-Teysîr* isimli kitabının birinci bâbında tefsir ve te'vil kavramlarının tariflerini yaparak bu iki kavramla alakalı konuları ele almıştır. Devamında ise tefsir ilminin mevzuunu belirlemeye çalışan müellif, Kur'ân'ın i'câzına ve müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimlere değinmiş; muhkem, müteşâbih, vahiy ve Kur'ân'ın nüzûlü kavramlarına yer vermiştir. Bu takdimden sonra şimdi Kâfiyeci'nin kitabının birinci kısmında işlediği konuları detaylı bir şekilde arz edeceğiz.

2.1. Kâfiyeci'nin Tefsir-Te'vil Tarifleri ve Tefsir İlminin Mevzuunu Belirlemesi

Müellifler, Kur'ân ilimlerinde tefsir ile te'vil kavramlarını lügat ve ıstılah açısından açıklamayı adet edinmişlerdir. Kâfiyeci de bazı farklarla birlikte geçmiş âlimlerin uygulamalarını devam ettirmiştir. O, bu iki kavramı üç merhalede inceler. Önce lügavî anlamlarıyla başlar, sonra örfî anlamlarını zikreder. Son olarak da tefsirin ıstılâhî mânâsını açıklar. Bununla birlikte şer'î istinbât usûlü üzerine yapılmış ve methedilmiş re'ye dayanan tefsir ile hevâ ile yapılmış ve zemmedilmiş re'ye dayalı tefsirin birbirinden ayrı olduklarını ortaya koyar. Ayrıca re'y ile tefsiri nehyeden hadîs-i şerifi inceler.

Kâfiyeci, tefsir kelimesinin lugavî anlamını ve etimolojisini ele aldıktan sonra şunu dile getirir: "Tefsir örfte: Kur'ân'ın mânâlarını keşif ve (Allah'ın) murâdını beyandır." Bu, âlimler arasında bilinen bir tariftir. Zira Zerkeşî *el-Burhân*'da aynı tarifi zikretmektedir.[14] Bununla birlikte bu tarif, Kâfiyeci'ye göre dakik bir tarif değildir. Ona göre bu tarif, sözlüksel delalete dayanıp bilindiği için tefsirin genel olarak insanların aklına gelen örfî mânâsını zikretmekten ibarettir. Kâfiyeci'ye göre tefsirin örfî mânâsı ile ıstılâhî mânâsı arasında fark vardır. Nitekim ıstılâhî anlam, âlimlerin akıllarının idrak ettiği ve bu ilmin ehli olan âlimlerin üzerinde ittifak

14 Bedrettin b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, tahkik: Ebi'l-Fadl ed-Dimyatî, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 416-417.

ettiği şekilde yapılan tariftir. Örfî tarif ise ıstılâhî tarife muhalif olmamakla birlikte ıstılâhî tarif, efrâdını câmi ağyârını mâni kayıtlar bulunduğu için tatbik etme hususunda daha sağlam ve delâleti konusunda daha isabetlidir.

Herhangi bir kavramı bu şekilde üçlü anlamı üzerine ele almak ilim ehlinin kullandığı titiz bir metottur. Kâfiyeci'nin bu başlık altında konuyu bu şekilde işlemesini anlayabilmemiz için onun düşüncesinde merkeze aldığı ve bizi örfî anlam ile ıstılâhî anlamın farkını anlamaya götürecek ilmî esasları bilmemiz gerekmektedir.

Arapça'da lafızlar beyan ve vaz' ilmi âlimlerine göre vaz' edeni bakımından lügavî, şer'î, örfî ve ıstılâhî olmak üzere dörde ayrılır.[15] Örnek olarak 'yer' ve 'su' kelimelerinin mânâları, eğer lügavî cihetten anlamı tayin edilecekse kendi mânâlarında kullanılırlar. Yine 'salât' kelimesinin mânâsı; şerîatın sahibi cihetinden tayin edilmişse şer'î anlamdadır. 'Dabbe' ve 'hâdise' kelimelerinin mânâları da belirli topluluklar tarafından değil de örf cihetinden tayin edilmişse örfî anlamlarını taşırlar. 'Ref' ve 'nasb' kelimeleri ise nahivcilere göre ıstılâhî mânâsındadır. Mânâsı hakikî olsun mecazî olsun bir lafzın tarifi, zanaat ehli gibi belirli bir topluluk tarafından tayin edilmişse ıstılahî anlam taşır.[16] Kâfiyeci'nin *et-Teysîr* kitabının birinci bölümünün sonunda söylediklerini anlayabilmek için bu dört mertebe arasındaki farkları idrak etmek önemlidir. Zira o, tefsirin ıstılâhî tarifini zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Tefsir ilmi tefsir ve te'vil olmak üzere iki kısma ayrılır." Bu sözün "Cüz'ün küll'den büyük olması veya ona eşit olması imkânsızdır" şeklindeki bedîhî kâideye muhalif olduğu zannedilebilir. Yani okuyucunun aklına şöyle bir soru gelebilir: Kısımlarından biri yine tefsir olduğu halde tefsir nasıl iki kısma ayrılabilir? Araştırmacı, 'Bahs ve Münazara İlmi'ne dayanarak başka bir ilmî ifade sunar ve şöyle der: "İlim ehli, taksimlerin başlıkları altında şöyle söylerler: Her cüz, maksiminden[17] (kendisinden neş'et ettiği bütünden) mutlak olarak daha

15 'Istılâhî' ayrımı beyan âlimlerine göre taksimde yer alır. Örfî ayrımı ise özeldir.

16 Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali el-Harezmî el-Hanefî Ebû Yakup es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, tahkik: Abdulhamid Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2011), 468; Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahman eŞâfiî ed-Dımeşkî el-Kazvînî, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa*, tahkik: Abdulhamid Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2009), 72; Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel Şerḥu Telḫîṣi Miftâḥi'l-ʿUlûm*, tahkik: Abdulhamid Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2007), 574; Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *er-Risâletü'l-Vaziyyetü'l-ʿAḍudiyye*, (İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311), 79; İbrahim Hakkı el-Eğinî, *Metnün fi'l-Vaz'*, (İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311), 74; Muhammed Rahmi Efendi, "el-ʿUcâletü'r-Raḥmiyye Şerḥu'r-Risâleti'l-Vażʿiyye", *Mecmûatü'l-Vaziyye* içinde, (İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311), 25; Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbır el-Fârukî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, tahkik: Ali Dahruc, (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996), II, 1600.

17 'المقسم' kelimesindeki 'mim' fethalı, 'kaf' sükunlu ve 'sin' harfi de kesralı okunur. Bkz: Abdülmelik

özel olmalıdır. Bazı cüzlerin, maksime bir vecihle de olsa eşit olması ya da umûmi olması yahut mübâyin (tamamen başka bir şey) olması câiz olmaz."[18] Fakat Kâfiyeci'nin "Tefsir ilmi, tefsir ve te'vil olmak üzere ikiye ayrılır" şeklindeki ifadesi, bu bedihi kâideye aykırı değildir. Çünkü maksim olan tefsir, ıstılâhî anlamda olandır; cüz anlamındaki tefsir ise örfî mânâda olan tefsirdir. Istılâhî anlam örfî anlamı içine alır ve ona aykırı düşmez. "Kendisiyle, kastedilen mânâya delâleti bakımından Yüce Allah'ın kelâmının hallerinin beşer gücü nispetinde araştırıldığı ilimdir."[19] Örfî anlamdaki tefsir ise: "Kur'ân mânâlarının keşfi ve kendisinden kastedilen anlamın beyanıdır."[20] Böylece ıstılâhî mânâdaki tefsir ile örfî mânâdaki tefsir kavramları aralarındaki fark ortaya çıkmış olur.

Tefsir ilminin ıstılâhî anlamına döndüğümüz zaman Kâfiyeci'nin az önce zikrettiğimiz tarifinin, kendisinden önce yapılmış tarifleri yeniden düzenleme ve efrâdını cami' ağyârını mani' bir tarife ulaşma çabası olduğu görülmektedir. Zira tefsir ilmi kavramının tarifi, tarih boyunca farklı görüşe sahip âlimlerin değişik bakış açılarıyla farklı şekillerde yapılmıştır. Kâfiyeci'nin tarifi ile diğer tarifleri karşılaştırdığımız zaman Kâfiyeci'nin tefsire ait olmayan hiçbir şeyi yapmış olduğu tarife dâhil etmediği neticesine ulaşırız. Oysa Ebû Hayyân ve Zerkeşî'nin tarifleri böyle değildir.[21] Buna göre o, tefsiri (hocası Molla Fenarî'nin iddia ettiği gibi) bir marifet ilmi olması cihetiyle değil; müdevven bir ilim olması itibariyle tarif etmeye gayret etmiştir.

Kâfiyeci'nin yapmış olduğu tarifi dikkatli bir şekilde incelendiğimizde tanımına ait bazı kayıtların bulunduğunu görürüz. Zira o, tarifini 'ilim' (العلم)kelimesini zikretmek suretiyle kayıt altına almaktadır. İlim; bir şeyin sûretinin zihinde hâsıl olmasıyla bilinen şeydir.[22] Bu da ya tasdikî ya da tasavvurî bir biçimde gerçekleşir. Aynı şekilde tarifte 'yübhasü' (يبحث) lafzı da kayıt olarak yer almaktadır. Bahs; aklın çalıştırılmasını gerektirir. Lügavî mânâsı, araştırma ve teftişe delâlet eder. Bu, istidlâl yoluyla iki şey arasındaki olumlu ya da olumsuz nispetin ispatını ge-

Abdurrahman es-Sa'dî, *Hüsnü'l-Muhâvera fî Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*, (Amman: Dâru'n-Nur, 2014), 13.

18 es-Sa'dî, *Hüsnü'l-Muhâvera fî Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*, 15; Muhammed Muhyiddin Abdukhamid, *Risâletü'l-Âdâb fî 'Ilmi Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*, (İran: Dâru'l-Marifi'l-İslâmiyye, ts), 28.

19 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 30.

20 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 21.

21 Ebû Hayyân, Kıraat İlmi'ni Tefsir İlmi altında kabul etmektedir. Bkz: Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endülûsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, tahkik: Sıtkı Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), I, 26.

22 Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1403/1983), 155.

rektirir.[23] Bu da mâlûma ulaşma yolunu açıklayan başka bir kayıttır. Buradaki ilme ve araştırmaya konu olan, Allah Teâlâ'nın kelamının halleridir. Hallerden maksat ise; Mekkî ve Medenî oluşu, nâsih ve mensûhu, esbâb-ı nüzûlü, âyetler ve sûreler arası münasebetleri ve diğer bazı konulardır. Bu inceleme, murâda delâlet haysiyetiyle kayıtlıdır. Dolayısıyla murad dışındaki hüküm ve hikmetleri içermemektedir. Kâfiyeci buna ilave olarak tefsir ameliyesini, Allah Teâlâ'nın kelâmından murâd edilen mânânın beyanı noktasında sarf edilen emek ve gayrete işaret ederek beşer gücüne bağlar. Bu, araştırmacıların önemli gördükleri bir kayıttır.[24]

Kâfiyeci'ye göre te'vil kavramına gelince o bu kavramın, 'döndü' anlamındaki "âle, yeûlu" fiilinin tef'il sîgasından türetildiğini zikrettikten sonra tarifini şöyle yapar: "Usûle uygun olması için lafzı bazı vecihlere sarf etmektir."[25] Araştırmacının biraz önce de işaret ettiği gibi Kâfiyeci, te'vil işlemini tefsir ilminin altında görmektedir. Zira o, tefsir ilminin ıstılâhî tarifini yaparak onu örfî anlamlarda kullanılan tefsir ve te'vil olmak üzere iki kısma ayırır. Ardından örfî tefsiri, sadece nakil veya semâ' ya da nüzûlünün müşâhedesiyle idrak edilebilen bir tefsir olduğu noktasında sınırlandırır. Bu sebeple örfî tefsirin rivâyete bağlı olduğunu; nakil olmaksızın yapılan tefsirin hatalı olacağını dile getirir. Te'vili ise "O, idrak edilmesi Arapça'nın kâideleriyle mümkün olandır" şeklinde kayıt altına alır. Buna göre te'vil dirâyetle ilişkilidir. Ancak usûle arz edilmeksizin sadece hevâya dayanarak yapılan te'vil hatalıdır.[26]

Tefsir ilminin mevzuuna gelince mevzu kavramı, mebâdi-i aşera içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.[27] Zira ilimler, diğer ilimlerden mevzularıyla ayrılırlar. Mevzu kavramının açıklanması hususunda yetkin kimseler şöyle söylemektedirler: "Her ilmin mevzuu, o ilmin zâtına ârız olan hallerin araştırılması suretiyle bilinir."[28] Arazlar, bir şeye haricinden eklenen şeydir. Zâtî ârâz, bir şeye kendi zâtından do-

23 el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* 24.

24 Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, yy), I, 16; Ömer Haydûsî, "Kıraatü Tadvîriyye fî Mefhûmi't-Tefsîr", *Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsır*, 33/132 (2009): 37.

25 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 21.

26 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 30.

27 Mebâdî-i aşera (on ilke), bir ilmin mâhiyeti ve sınırlarını belirlemek için âlimlerin birçoğunun özenle ortaya koyduğu ilkelerdir. Bu ilkeler sayesinde bir ilmin diğer ilimlerle alakaları belirlenir. Bu ilkeler de şunlardır: Had, Mevzû, Mesâil, Semera, Fazl, Nisbe, Vad' (Kurucu), İsim, İstimdâd, Hüküm. Bkz: Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü ale Şerhi's-Selimi li'l-Mellevî*, (Kahire: Matbaatü İsâ el-Babi'l-Halebî ve Evlâdihî, 1357), 35.

28 Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İḥkâm fî Uṣûli'l-Aḥkâm*, tahkik: Abdurrezzak Afîfî, (Beyrut – Dımeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts), I, 7; el-Hâccü'l-Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 8; et-Tehânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn,* I, 7.

layı ilhak olandır. Bir ilmin mevzuunu tayin hususunda zâtî olan ârâzların önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü ilmin kendisi üzerinden incelenen halleri, yabancı bir durum aracılığıyla değil kendisi olması bakımından mâhiyete ilhak olan zâtî ârâzlardır.[29] Kâfiyeci bu bağlamda şöyle söylemektedir: "Tefsir ilminin mevzuu murâd edilen anlama delâlet etmesi bakımından Azîz olan Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Bu ilim başka bir ilmin mevzuundan ayrılabilmesi için bu haysiyetle kayıtlanmıştır."[30] Zira tefsir ilminin kendisinde incelendiği zâtî ârâzlar, Allah Teâlâ'nın murâdına delâlet etmesi bakımından Kur'ân'ın halleridir.

Bir mevzuun iki ilim arasında müşterek olması ihtimali de söz konusudur. Bu durumda âlimler her birisinin diğerinden farklı olmak üzere bir kayıtla kayıtlanmasını şart koşmaktadırlar.[31] Meselâ Allah Teâlâ'nın kitabı aynı anda hem tefsir hem de fıkıh usûlünün mevzuudur. Ancak Allah Teâlâ'nın murâdına delâlet etmesi haysiyetiyle tefsir, fıkıh usûlünden ayrılmaktadır. Kâfiyeci iki ilmin bir mevzuda müşterek olma ihtimaline şu şekilde işaret etmektedir: "Kitap (eğer bu haysiyetle kayıtlanmamışsa) hükümlerin icmalî olarak kendisinden çıkarılması bakımından usûl ilminin mevzuuna girer.[32] Tefsir ilminin konusu, Kur'ân lafızlarının mânâlara ve Allah Teâlâ'nın murâdına delâletidir. Usûl ilminin konusu ise mânâların hükümlere olan delâletidir. Buradan hareketle mânâların tefsir ilminde medlûl, usûl ilminde ise delil olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Kâfiyeci'ye Göre Kur'ân'ın Tarifi

Bir tefsir kitabı düzeninde "Kur'ân" kavramının tarifi önem arz etmektedir. Nitekim Kâfiyeci de tefsir ilminin tarifi, sınırları ve mevzuunu ele aldıktan sonra Kur'ân'ın tarifine geçer. Çünkü Kur'ân, tefsir ilminin mevzuudur. Diğer yandan Kâfiyeci'nin Kur'ân'dan sonra yer verdiği 'i'câzu'l-Kur'ân' ve 'nüzûlü'l-Kur'ân' kavramları da Kur'ân tarifiyle irtibatlıdır ki bu iki kavram, söz konusu tarifte temel unsurlardır.

Kâfiyeci, Kur'ân'ın tarifine kökenini incelemekle başlar. Kur'ân kelimesinin kökeni hususunda âlimler arasında ihtilaf bulunduğu bilinen bir husustur. Ulemânın bir kısmına göre Kur'ân, -İncil ve Tevrât gibi- Rasûlullah (s.a.v)'a indirilmiş olan kelâma delâlet eden bir özel isimdir. Bu görüş Şâfiî'den rivâyet edilmektedir ki

29 el-Hâccü'l-Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 8; et-Tehânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn,* II, 1175-1178.
30 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 33.
31 el-Hâccü'l-Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 8.
32 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 33.

ona göre Kur'ân lafzı hemzesizdir. İbn Kesîr[33*] de böyle okumuştur.[34] Bazı âlimler ise 'Kur'ân' kelimesinin türemiş bir lafız olduğu görüşündedirler. Bu görüşte olanlar, aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Birinci fırkaya göre kelimedeki hemze aslîdir. Buna göre Kur'ân 'قرأ' kökünden türemiş bir isim olmaktadır. Bu durumda da ya 'جمع' ya 'تلى' ya da 'أظهر' anlamındadır. Diğer fırkaya göre ise 'قرن' kökünden türemiştir veya 'ضم' veya 'القرائن' anlamındadır. Kâfiyeci, 'قرأ' kökünden türetilmiş ve 'جمع' anlamında olduğu görüşündedir. Dolayısıyla Kur'ân 'رجحان' ve 'غفران' kelimelerinde olduğu gibi 'فعلان' veznindendir.[35] O, bu görüşe Cevherî ve Ebu Ubeyd'in sözleriyle istidlâlde bulunmuş; ardından 'قرن' den türetildiği yönünde öne sürülen görüşü, bu görüşle uyuşmadığını ima eden bir dille zikretmiştir.

Her ne kadar tarif meselesinin uzun uzadıya ele alınması münasip olsa da -çünkü izah ve beyan gerektiren bir husustur- Kâfiyeci, öz bir şekilde yer vermeyi tercih etmiştir. O, Kur'ân'ın tarifini şöyle yapar: "Bir sûresiyle dahi muhataplarını aciz bırakmak için indirilmiş olan kelâmdır."[36] Araştırmacının kanaatine göre Kâfiyeci de 'Kur'ân' lafzının tarifini iki vasıf ile yapmakla yetinen âlimler grubuna girer. Bu sınırlandırma -Zürkânî'nin kabul ettiği üzere- i'câz ve Allah Teâlâ kaynaklı olan nüzûlün, Kur'ân'ın aslî ve temel bir vasfı olduğunu ifade eder. Özellikle i'câzı, onun Allah Teâlâ'nın kelamı oluşunun ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in doğruluğunun en büyük delilidir.[37] Kâfiyeci'yi de tarifte özete iten sâik budur. Araştırmacı, Kâfiyeci'nin Kur'ân'ın i'câzı ile alakalı görüşlerini bir sonraki başlık altında ele alacaktır.

2.3. Kâfiyeci'ye Göre Kur'ân'ın İ'câzı

Kâfiyeci, Kur'ân'ın i'câzı konusuna 'i'câz' kelimesinin lügat anlamını "Bir şeyi aciz bırakmaktır." şeklinde açıklayarak başlar. Sonra Kur'ân'ın i'cāzından kast edileni şu şekilde ifade eder: "Kur'ân, fasih Araplardan kendisine muâraza etmek isteyenle-

33* **Mütercimin notu**: Zikri geçen İbn Kesir müfessir olarak meşhur olan değil Kırâat-i seb'a âlimlea rinden olan İbn Kesir'dir.

34 Alemüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İḳrâ'*, tahkik: Mervân el-Atıyye – Muhsin Harâbe, (Dımeşk – Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418), 75; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 195; es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1163.

35 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 34.

36 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 34.

37 Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, (Kahire: Matbbatü İsâ el-Babi'l-Halebî ve Şurekeh, ts), I, 17.

ri benzerini getirmekten âciz bırakmıştır."[38] 'Fasih Araplar' (العرب العرباء) ifadesi Kur'ân'ın meydan okuduklarının kimler olduğunu ve fesâhat derecelerini açıklamaktadır. Çünkü onlar fesâhat sahibi kimselerdi. Lafzın bu şekilde kullanımı, aciz bırakmakta Kur'ân'ın onlardan daha üstün olduğunu ifade eder. Tıpkı 'uzun ve zifiri gece' mânâsına gelen 'ليل لائل' tamlamasında 'لائل' lafzının 'ليل' lafzından türetilerek tamlama oluşturulması suretiyle gecenin uzunluğu ve karanlığı te'kid edildiği gibi 'العرب العرباء' tamlamasında da 'عرباء' lafzı 'عرب' lafzından türetilerek Arapların sahip oldukları fesâhat te'kid edilmiştir.[39]

Kâfiyeci daha sonra kendisinin tercih ettiği görüşü şöyle açıklar:" Tercih edilen görüşe göre onun i'câzından maksat, belâgatının mükemmel oluşudur." Kur'ân'ın belâgatı ise onun muktezâ-yı hâle gerektiği gibi mutâbık olması şeklinde tarif edilir. "Mezheb-i Mansura göre" ifadesiyle âlimlerin üzerinde gayret sarf ettikleri bu meselenin (i'câzu'l-Kur'ân) işgal ettiği geniş alana işaret etmektedir. Zira âlimler; Kur'ân'ın i'câz yönlerini inceleme, şüpheleri reddedip itirazlara cevap vermek suretiyle Allah Teâlâ'nın kitabını müdâfaa konularında büyük gayret göstermişlerdir. Kâfiyeci'nin usûlcü ve mantıkçı şahsiyetini, i'câzın vecihlerini ele alış şeklinde görürüz. Zira Kâfiyeci, vecihleri Kur'ân'a hususiyeti itibariyle iki kısma ayırır. İlahî kitaplar arasında sadece Kur'ân'a özel olan vecih, onun belâgatı ve nazmıdır. Ona göre tercih edilen vecih de budur. Gaybdan haber verme, yanlış ve tenâkuzdan berî olma, dünyevî ve uhrevî maslahatları içerme ve benzeri hususlar Kâfiyeci'nin sadece Kur'ân'a ait olmayıp diğer ilâhî kitaplarla müşterek gördüğü i'câz vecihleridir.

Âlimlerin i'câz meselesi bağlamında tartıştıkları bir diğer konu da i'câzın Kur'ân'daki miktarıdır. Mu'tezilî âlimlerden bazıları Kur'ân'ın bir bölümünün değil, tamamının (yani bir bütün olarak) mu'ciz olduğunu iddia etmişlerdir.[40] Bu görüşe, müşriklere on sûre ve bir sûre getirmeleri noktasında meydan okunduğu ifade edilen âyetlerle itiraz edilmiştir. Buna karşın âlimlerden başka bir grup, herhangi bir sûreyle sınırlamaksızın Kur'ân'ın azında ve çoğunda i'câzın bulunduğu görüşündedirler. Buna, "Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz meydana getirsinler" (Tûr, 52/34) âyetinin zâhiri ile istidlâlde bulunmuşlar ve "benzer bir söz" den maksadın ister bir âyet isterse daha fazlası ya da daha azı olmak üze-

38 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 35.

39 Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-Luġa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, tahkik: Ahmed Abdulğafur Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), I, 178; Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ʿArûs min Cevâhiri'l-Ḳāmûs*, (YY: Dâru'l-Hidâye, ts), I, 371.

40 es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 655.

re mânâsı olan herhangi bir kelâm olduğunu söylemişlerdir. Cumhûra göre ise mu'ciz olarak kabul edilen miktar, Kevser Sûresi gibi en kısa sûrelerden biri veya diğer sûrelerden üç âyet miktarıncadır.[41] Bu neticeye, Bakara Sûresi'nin yirmi üçüncü âyetinde geçen "bir sûre ile" ifadesinin zâhirine dayanarak ulaşmışlardır.[42] Kâfiyeci *et-Teysîr* isimli eserinde bu konuya dair bir görüş belirtmemiştir. Ancak yaptığı Kur'ân tarifinden, onun cumhûrla aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Kâfiyeci'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem ve müteşâbih konusu, âyetlerin tefsiri hususunda önemli bir yere sahiptir. Çünkü Allah Teâlâ'nın murâdının açıklığı ve kapalılığı açısından Kur'ân lafızları, bu kavramlarla ele alınır. Muhkem ve müteşâbihin, mânâların ve şer'î hükümlerin istinbâtı hususunda da büyük etkisi bulunmaktadır. Kâfiyeci'nin bakış açısına göre ise lafızların delâlet mertebeleri, Kur'ân'ın halleri olarak kabul edilmektedir. Daha önce yer verdiğimiz tefsirin kavramının tarifinden de hatırlanacağı üzere Kur'ân'ın bu halleri, tefsir ilmiyle incelenen durumlardır. Bu açıdan bakıldığında bu mevzu, *et-Teysîr*'de azımsanmayacak bir alanı işgal etmektedir.

Kâfiyeci muhkemi "ihtimal ve benzeşmekten (karışıklıktan) korunmak suretiyle ibaresi sağlam kılınan lafızdır" şeklinde tarif eder ve bu tarifini şu şekilde açıklar: "Yani hem müfredi hem de mürekkebi içeren mânâsı açık olandır. Usûlcülerin kavramları olan zâhir, nass, müfesser ve muhkem kavramları bu kategoriye girmektedir." Müteşâbihi ise şu şekilde tarif eder: "İbaresi benzer ve muhtemel olan lafızdır. Aynı şekilde usûlcülerin kavramları olan hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih kavramları bu kategoriye girmektedir."[43]

Âlimler, muhkem ve müteşâbihin tarifi ve her birisinin âyetlerdeki konumuna dair farklı görüşler belirtmişlerdir. Çünkü bu tevkîfî değil içtihâdî bir meseledir. Kâfiyeci'nin görüşüne ve bu görüşün âlimlerin görüşleri arasındaki yerine gelince; onun yaptığı tarif ve kullandığı ibarenin İmâm Râzî ile Tîbî'nin tarif ve ibarelerine yakın olduğu açık bir şekilde görülmektedir.[44] Kâfiyeci'nin "hıfz" kelimesini kullanış şekli muhkemin lügavî anlamını dikkate aldığını göstermektedir. Çünkü

41 ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 396; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 279; er-Rûmî, Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Riyad: yy, 1435/2014), 296.

42 es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 655; Mustafa Müslim, *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân*, (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2005), 36-41; Fazl Hasan Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ân*, (Ammân: Dâru'n-Nefâis, ts.), 30-32.

43 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 39.

44 er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-Gayb*, VII, 138; ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 228.

ihkâm lafzı, Arapça'da 'men etme' mânâsını ifade etmektedir. 'الدابة حكمت' cümlesinde altı çizili kelimenin men etme mânâsında olması da buna örnek gösterilebilir. Bu sebeple 'hayvana vurulan gem'i ifade eden 'لجام' kelimesi, 'حكمة' diye isimlendirilmiştir (حكمة الدابة).[45] Bu iki ıstılâhî tarifin ardından Kâfiyeci, meseleyi daha anlaşılır kılmak adına her iki ıstılâhî kavramın altına giren terimleri, örneğin; zâhir, nas, hafî ve müşkil gibi lafızları, Kur'ân'dan birer âyet ile örneklendirmiştir. Bunu yaparken her örneği izah etme yoluna gitmemiştir.

Daha sonra Kâfiyeci şöyle diyerek dikkatleri, müteşâbihâtın terk edilmeme gerekçesine çeker: "Hiç birisini reddetme imkânı bulunmamakla birlikte onun hakkında aklın gerektirdiği, naklin gerektirdiğinden farklı olabilir. Ondan kast edilen mânâyı tayin etmeye delâlet eden şeyin düşmesiyle müteşâbihâta vâkıf olma imkânı ortadan kalkmış ve bu sebeple mânâ benzeşmiş ve karışmış olabilir."[46] Kâfiyeci buna; hurûf-ı mukattaa ile yed, vecih, ityân, meci', istivâ gibi Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında vârid olan âyetleri örnek olarak zikreder. Kâfiyeci'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında vârid olan ve O'nun, yarattıklarına benzediği vehmini uyandıran âyetlerin zâhirleri, aklın muktezasına ters düşmektedir. Bundan dolayı da te'vil edilmeleri gerekir.[47]

Kâfiyeci müteşâbih âyetlerin anlaşılabilmesi için te'vil edilmelerine ihtiyaç olduğunu açıkladıktan sonra âlimlerin, müteşâbihlerin te'vili hususunda iki farklı görüş belirttiklerini ifade eder. Birinci gruba göre müteşâbihlerin bilgisi Allah Teâlâ'ya bırakılmalıdır. Bu görüşü savunanlar; sahâbe, tâbiînin geneli ile Ebû Hanîfe ve İmâm Şâfiî'nin cemaatinden bir topluluktur. İkinci grup ise ilimde derinleşmiş âlimlerin, müteşâbihlerin te'vilini bilebileceklerini savunmuşlardır. Bu görüşü savunanların genelde müteahhir âlimler oldukları tespit edilmiştir.[48] Te'vil meselesindeki bu meşhur taksim, *el-Burhân* gibi birçok kitapta görülmektedir. Ancak yukarıda zikri geçen iki grup dışında farklı gruplardan bahseden taksimler de yapılmıştır. Kâfiyeci'ye gelince o, bu iki fırkayı zikretmekle yetinmektedir. Nitekim o, Ehl-i Sünnet'te bu meşhur iki yaklaşımın bulunduğuna işaret ederken Müşebbihe ve Muattıla gibi fırkaların görüşlerine yer vermemiştir.

45 Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâẓi'l-Ḳur'ân*, tahkik: Safvan Adnan Dâvudî, (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2011), 126; Muhammed b. Mükerrem b. Alî Ebü'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), XII, 143; Abbâs, *İtkânü'l-Burhân*, 471.

46 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 40.

47 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 40-41.

48 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 40-41.

Muhkem ve müteşâbih meselesi aynı anda hem Kur'ân ilimlerinde hem de fıkıh usûlünde ele alınmaktadır. Kâfiyeci'nin muhkem ve müteşâbih tarifinden anlaşıldığına göre o bu konuda usûlcüleri takip etmektedir. Tarifinde zikrettiği 'usûl ehli'nden, Hanefî usûlcülerin genelini kastediyor olması muhtemeldir. Çünkü delâleti açık olan lafızların zâhir, nass, müfesser ve muhkem şeklinde; delâleti kapalı lafızların ise hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih olarak taksim edilmesi Hanefî mezhebinin metodudur.

2.5. Kâfiyeci'ye Göre Vahiy ve Kur'ân'ın Nüzûlü

Vahiy ve Kur'ân'ın Nüzûlü konuları her ne kadar ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında iki ayrı başlık altında ayrı ayrı ele alınıyor olsa da Kâfiyeci ikisini beraber incelemektedir. Âlimlerin âdeti olduğu üzere o da konuya; nüzûl, inzâl ve tenzîl kelimelerini lügat açısından ele alarak giriş yapar. Sonra Nüzûlü'l-Kur'ân terimini ıstılâhî açıdan açıklar. Hemen ardından, konu hakkında vârid olan rivâyetleri ve bu rivayetler etrafında yapılan açıklamaları zikretmek suretiyle Hz. Peygamber'in vahiy alma şekillerini ele alır. Kâfiyeci'nin bu iki meseleyi, aralarındaki irtibatın kuvvetli olması sebebiyle bir arada işlemiş olması muhtemeldir.

Kâfiyeci'nin nüzûl, inzâl ve tenzîl kavramlarının anlamları hakkındaki görüşüne gelince, öncelikle nüzûl kelimesinin lügavî mânâsını 'yukardan aşağı doğru intikal' olarak belirtir. Zira mu'cemlere baktığımızda büyük çoğunluğunun bu çerçeveden ayrılmadığını görürüz ki nüzûle dair düşme, yüksekten aşağı inme ve bir mekâna hulûl etme anlamları zikredilmektedir.[49] Kâfiyeci daha sonra inzâl ile tenzîl terimleri arasındaki farka değinir. Bazı âlimler inzâl ile tenzîli aynı şey olarak kabul ederken -Kâfiyeci'nin de aralarında bulunduğu- geneli, aralarında fark bulunduğu yönünde görüş belirtmektedirler. Şöyle ki inzâl; bir şeyi tek seferde yukardan aşağıya nakletmektir. Tenzîl de aynı anlamı ihtiva etmekle birlikte onda naklin tedricilik ve çokluk manası vardır. Nitekim tef'il bâbı, teksîr (çokluk) için kullanılır.[50] Bu ayrım gerek tefsir gerekse lügatte, âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. [51]

49 el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-Luġa ve Sıhâhu'l-Arabiyye,* V, 1829; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 658.

50 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 656; Abbâs, *İtkânü'l-Burhân*, 98; el-İsterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, I, 167.

51 Bkz: Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b.Ahmed Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, tahkik: Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), I, 96; Fahruddin er-

Kâfiyeci Kur'ân'ın nüzûlünü ıstılâhî olarak şu şekilde açıklar: "Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nüzûlü; vahiy meleğinin Kur'ân'ı Allah Teâlâ'dan rûhânî olarak veya Levh-i Mahfûz'dan ezberleyerek alması, onu Rasûlullah'a indirmesi ve ilkâsı şeklinde olmalıdır." Bu ifade Beyzâvî tefsirinde,[52] Tîbî'nin Keşşâf üzerine yazdığı hâşiyede[53] de zikredilmektedir. Süyûtî de ondan ve Kutbu'r-Râzî'den nakleder.[54]

Kâfiyeci'nin tercih ettiği tarife bakıldığı zaman tarifin birinci bölümünün (vahiy meleğinin Allah Teâlâ'dan rûhânî olarak alması) Cibrîl (a.s.)'in vahyi Allah Teâlâ'dan semâ' yoluyla, bizzat mahsûs lafızlarıyla aldığını ifade eder. Araştırmacının kanaatine göre Kur'ân ve sünnet için en sağlam, en güvenilir ve en münasip yol budur. Zira Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın melekleriyle konuşması zikredilmektedir. Buna sünnetten de delil bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet ulemâsının geneli bu görüştedir.[55]

Bununla birlikte araştırmacının Cibrîl (a.s.) hakkında kullanılan (rûhânî olarak almak) tabirini açıklaması gerekir. Beyzâvî tefsirinin haşiyelerine, müelliflerin bu konu hakkındaki açıklamalarını öğrenmek üzere müracaat ettiğimiz zaman şunları görmekteyiz: Beyzâvî'nin, Kâfiyeci'nin benimsemiş olduğu tarifi; kelâm-ı nefsînin kelâm-ı lafzîye dönüşmesi husundaki kelâmî bir problemi çözmek üzere zikredilmektedir. Araştırmacı, haşiyelerde zikri geçen kelâmî meselelere dalmak niyetinde değildir. Nitekim bu araştırmanın gayesi, tefsir usûlü ile sınırlıdır. Fakat Beyzâvî ile Kâfiyeci'nin maksadını beyan etmek üzere meseleyi şu şekilde özetlemek mümkündür: Kelâm-ı nefsî'nin kelâm-ı lafzî'ye dönüşmesi bir problem olarak görülmüştür. Çünkü Allah Teâlâ'nın zâtı ile kâim olan kelâm-ı nefsî, harf ve seslerden oluşmamıştır. Hâlbuki kelâm-ı lafzî ses ve harflerden meydana gelmiştir ki o da Kur'ân'dır. Kelâm-ı nefsî, kelâm-ı lafzî'ye nispetle ruh gibidir. Bu görüşü

Râzî, *Mefâtîḥu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), II, 348; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luga*, tahkik: Remzi Münir Ba'lebekkî, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), II, 827; el-Hasan b. Abdillah b. Sehl Ebu Hilal el-Askerî, *Mu'cemü'l-Furûki'l-Lügaviyye*, tahkik: eş-Şeyh Beytullah Beyât, (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), 79; Mecdüddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Leṭâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, (Kâhire: el-Meclisü'l-E'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye – Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1996), V, 40; er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 799.

52 Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418), I, 39.

53 Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *Fütûḥu'l-Gayb fi'l-Keşf ʿan Kınâʾi'r-Rayb*, tahkik: İyâd Ahmed el-Ğûc - Cemil Benî Atâ - Muhammed Abdurrahim, (el-ʿİmâratü'l-Arabiyyetü'l-Müttehide: Vahdetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 2013), I, 615.

54 es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 100.

55 Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 31; Muhammed Hâzır el-Mecâlî, *el-Vecîz fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Amman: Cem'iyyetü'l-Muhâfazati ale'l-Kur'âni'l-Kerim, 1433/2012), 100.

savunanlara göre muhtemelen Allah Teâlâ, kelâmı için özel bir işitme yaratmıştır ve Cibrîl (a.s.), ses olmaksızın bu kelâmı işitmiştir. Zira Eş'arîler, Allah Teâlâ'nın zâtının ahirette kemiyetsiz ve keyfiyetsiz görülmesi gibi ezelî kelâmının da ses ve harf olmaksızın işitilmesini câiz görmektedirler.[56] Allah Hakikatini en iyi bilendir.

Kâfiyeci'nin tarifinin ikinci kısmı olan "veya Levh-i Mahfûz'dan ezberleyerek alması, onu Rasûlullah'a indirmesi ve ilkâsı" ifadesinden kastedilen anlam ise şudur: Allah Teâlâ Levh-i Mahfûz'da özel bir nazma delâlet eden bir yazı ve hat yaratır. Cibrîl (a.s.) bunu okuyup ezberleyerek Rasûlullah (s.a.v)'a ulaştırır.[57]

Bu tahlil ve tenkitten sonra araştırmacı, dikkatleri Beyzâvî ve Kâfiyeci'nin tarifte yer alan 'لعل' kelimesini teeddüben kullanmış olmalarına çeker. Kendisinden sonra gelen sözün me'sûr rivâyetlerden alınmadığına, dolayısıyla Allah Teâlâ'nın murâdının bu şekilde olduğunun kesin bir dille ifade edilemeyeceğine işaret etmek için bu kelimeyi kullanmanın musanniflerin âdeti olduğu açıktır.[58] Kâfiyeci'nin bu konuya dalması, onun kelâmî meselelere derinlemesine vakıf olduğunu göstermektedir.

3. Kâfiyeci'ye Göre Tefsir İlmindeki Kâideler

Kâfiyeci kitabının ikinci kısmını tefsir ilminin küllî kâidelerine ayırmış; delâlâtü'l-elfâz, teâruzu giderme yolları olan cem', nesh ve rivâyet tefsiri gibi meselelerde kâideler zikretmiştir. Bu bölümde araştırmacı, Kâfiyeci'nin bu meseleler için ortaya koyduğu tefsir kâideleri hususundaki gayretini, onun *Kitabu't-Teysîr* tertibi üzere inceleyecektir. Araştırmacı, Kâfiyeci'nin zikrettiği kâidelerin veya kendisine işaret ettiği hususların istinbâtını kendisine vazife olarak görmektedir.

Kâfiyeci'nin eserinde zikrettiği veya işaret ettiği kâideleri zikretmeden önce bu bağlamda öncelikli görülen bir meseleyi belirtmek gerekmektedir ki o da Kâfiyeci'nin penceresinden tefsir kâidelerinin mâhiyeti ve onlar hakkında konuşmanın hükmüdür. Kâfiyeci'ye göre bir ifadenin kâide olarak kabul edilme şartı, küllî olması ve mevzuu altındaki hükümleri kapsamasıdır. Kâidenin yeni bir fayda temin

56 'Isâmüddîn İsmail b. Muhammed el-Hanefî el-Konevî, *Hâşiyetül-Konevî ale'l-Beyzâvî*, tahkik: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), I, 227; Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kocevî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ale Tefsiri'l-Beyzâvî*, I, 198; Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb ale Tefsiri'l-Beyzâvî,* (*'Inâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî ale Tefsiri'l-Beyzâvî*), (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), I, 235.

57 el-Kocevî, *Hâşiyetü Şeyhzâde*, I, 198; el-Konevî, *Hâşiyetül-Konevî*, I, 227.

58 el-Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb ale Tefsiri'l-Beyzâvî*, I, 235; el-Konevî, *Hâşiyetül-Konevî*, I, 227.

etmesi ve o hususta ki delillerin tamamının incelenmesiyle elde edilmiş olması şart değildir.[59] Bu şart tefsir olsun başka bir ilim dalı olsun ilimlerin tümü için geçerlidir.

Kâfiyeci *et-Teysîr* isimli eserinde meseleleri, fârâzî sorular sorup onlara cevap vermek suretiyle ele almaktadır. Bu kısımda ise Kâfiyeci, şu farazî soruyu cevaplamaktadır: Tefsir kâideleri hakkında konuşmak Kur'ân hakkında re'y ile konuşmak anlamına mı gelir? Kâfiyeci bunu kabul etmemektedir. Zira ona göre tefsir kâideleri hakkında konuşmak Arap dilindeki sarf, iştikâk, nahiv, me'anî, beyân vesâir ilimlerin kâideleri hakkında konuşmak gibidir. Aynı şekilde mezkûr ilimlerin kâideleri hakkında söz söylemek Arapça kelime ve terkiplerin mânâlarını izah etmek değil bu kelime ve terkiplerin hallerini beyan etmek olarak kabul edilir. Tefsir kâideleri hakkında konuşmak da murâda delâlet etmesi bakımından Kur'ân'ın hallerini beyan etmektir; Kur'ân'ın anlamını beyan etmek değildir. Dolayısıyla re'y ile tefsir sayılmaz. Tefsir kâidelerinin kaynaklarına gelince Kâfiyeci bu konuda şöyle demektedir: Kâideler; Kur'ân'ın mânâlarından değil, Arap dilinden istikrâ (tümevarım) metodu ile elde edilmiştir.[60]

3.1. Delâlâtü'l-Elfâz Hakkındaki Kâideler

Tefsir ilminin temel ekseni, Kur'ân'ın Allah Teâlâ'nın murâdına delâlet etmesi üzerinedir. Bundan dolayı Kâfiyeci, delâlet meselesine küllî kâidelerle başlamaktadır. O, bunlar arasından öncelikle delâletin açıklığının mertebeleri ve bunların keyfiyetiyle alakalı kâideleri zikretmektedir. Kâfiyeci bu kısma, "Muhkem olan Kur'ân'dan lafzıları, kendisinden kastedilen mânâya kat'i olarak delâlet ederler" sözüyle başlar. Bu kâideyi açıklama, örneklendirme ve farazî sorular sorup cevaplama suretiyle işledikten sonra müteşâbihin kâidesini "Müteşâbih olan Kur'ân lafızları, kendisinden kastedilen mânâya muhatabın anlayışı hasebince kat'i olarak delâlet eder" şeklinde ortaya koyar.[61] Bu iki kâideyi beraberce delâlâtü'l-elfâzın ilk kâidesi olarak kabul etmemiz mümkündür.

Kâfiyeci'nin müteşâbih hakkındaki görüşü, onu bir usûle dayanarak te'vil eden müteahhir âlimlerin görüşlerine yakındır. O, müteşâbihlerin insanlar tarafından anlaşılabileceğini kabul etmektedir. Tarifte zikrettiği 'muhatabın anlayışı hasebince' kaydı, müteşâbihlerin mânâlarına beşer gücü nispetince delâlet edilebilmesinin mümkün olduğunu belirtmek içindir. Kâfiyeci, muhkem ve müteşâbih

59 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 56.
60 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 55.
61 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 59.

kâidelerini zikrettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "Muhkem ümmü'l-Kitab olduğu için müteşâbihten daha yüksek mertebededir."[62] "Müteşâbihin açıklık noktasında muhkemin derecesine ulaşamadığı yönünde icmâ vardır."[63] Bu kayıtla o, muhkem âyetlerin müteşâbihlerden üstün olduğunu iddia etmemektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmının tamamı eşit derecededir ve her birinin nüzûlü bir hikmet üzeredir.[64] Kast ettiği şey, muhkem âyetlerin delâlete olan açıklığı bakımından müteşâbih âyetlere nazaran daha âli bir mertebede yer almasıdır.

Kâfiyeci'nin, çalışmasında 'kâideyi zikretmek, ardından söz konusu kâide ile ilgili misaller vermek' şeklinde metodolojik bir üslûp takip ettiği dikkat çekmektedir. O, zikri geçen ilk kâidenin tatbikine ihtiyaç duyulduğuna işaret ederek şöyle der: "Muhakkak Allah her şeye kadîrdir" (Bakara Sûresi, 2/20) âyeti, Kur'ân'ın muhkemlerindendir. Her muhkem kendisinden kastedilen mânâya kat'i bir şekilde delâlet eder. Dolayısıyla bu kâideyle Allah Teâlâ'nın sözünün, kendisiyle kastedilen mânâya kesin olarak delâlet ettiği bilinir."[65]

Bu kâidenin değerlendirilmesi sadedinde Kâfiyeci şöyle söylemektedir: Bu kâide, tenbihin yeterli bir nazariyelerdendir. Öyle ki "bütün, parçadan büyüktür", "mümkün olan, imkânı için bir müessire ihtiyaç duyar" kâideleri gibi evveliyetten sayılabilir.[66] Kâfiyeci daha sonra "Bu kâidede bir fayda yoktur. Zira herkes bu kâide olmaksızın Kur'ân'ın her muhkeminin, mânâsına kat'i olarak delâlet ettiğini ateşin sıcak olduğunu bilmesi gibi bilir" diyenleri şu sözleriyle eleştirir: "Bu söz, herhangi bir delile dayanmaksızın inat ve kibirle söylenmiş bir sözdür."[67] Bu cümleyle Kâfiyeci'nin kâideleri koymada, ilmî bir zemine ve ölçülü bir esasa dayanmayı hedeflediği görülmektedir.

Kâfiyeci, muhkem ve müteşâbih için zikrettiği ilk kâidenin devamında şu şekilde tabir edilebilecek fer'î bir kâideyi hesaba katmanın mümkün olduğuna işaret etmektedir: "Muhkemin gereği ile amel etmek ve müteşâbihten kastedilen mânânın hak olduğuna itikat etmek kat'i olarak vâciptir."[68] Bu kâideyi, delâletü'l-elfâza ait ikinci bir kâide olarak kabul etmek mümkündür. Bu kâideden şunu anlamaktayız: Talep içeren bir âyetin mânâsı mâlûm ise onu kabul edip onunla amel etmek vâciptir. Bu talebin bir fiili işlemeye veya terk etmeye yönelik olma-

62 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 51.
63 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 59.
64 es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 443.
65 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 51.
66 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 51.
67 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 55-56.
68 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 51-59.

sı durumu değiştirmez. Dolayısıyla emir ifade eden namaz ve zekât âyetleri ile nehiy içeren içki ve kumar âyetleri arasında bağlayıcılık açısından bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde haber niteliği taşıyan âyetlere de iman etmek ve onları tasdik etmek vaciptir. Allah Teâlâ'nın birliği, cennet ve cehennemin halleri konularını ihtiva eden âyetler buna örnek olarak zikredilebilir. Çünkü muhkem âyetlerin neshe ihtimalleri olmadığı gibi zahirlerinden başka bir anlama sarf etmeye de ihtimalleri yoktur.[69] Müteşâbih âyetlere gelince, ister tefviz isterse te'vil yoluyla olsun bu âyetlere de iman etmek vâciptir. Çünkü bir her iki durumda da (tefviz ve te'vil) Allah Teâlâ'nın murâdı hususunda kesin bir neticeye ulaşılamaz.

Kâfiyeci'nin delâlâtü'l-elfâz konusunda belirttiği üçüncü kâide ise şudur: "Kur'ân'da en çok, özele değinilmeksizin mutlak olarak gelen ve umûmiyet ifade eden lafızlar yer almıştır. Cüz'î hükümler ise umûmi hükümlerin altında ele alınırlar."[70] Kâfiyeci bu kâideye, Kur'ân'da sahâbi isimlerinin açıkça zikredilmemiş olduğunu örnek olarak zikreder. Zira Kur'ân'ın üslûbuna umûm galiptir; cüz'iyâta yer verilmemiştir. Kur'ân'da sahâbilerden yalnızca Zeyd b. Hârise (r.a.)'ın ismen zikredilmiş olması buna delil gösterilebilir. Bu, Kur'ân'ın genel üslûbu için istisnâi bir durumdur. Kur'ân'ın nüzûlü esnasında vâki olan çeşitli olaylara ve bunlardan bazılarının âyetlerin nüzûlüne sebep teşkil etmesine rağmen yaşanan hadiselerin kahramanları olan sahâbiler, -tek tek değil- genel olarak zikredilmişlerdir. Ancak Zeyd b. Hârise (r.a)'ın eşini boşaması hadisesinin ehemmiyetine binaen onun ismi açıkça belirtilmiştir.[71]

Kur'ân lafızlarının delâletine bağlı olan son kâide ise şudur:"Kur'ân cevâmiu'l-kelimdir. Bazen ibare yoluyla bazen de başka yollarla, onda var olan bir lafızdan birçok farklı anlam çıkarılabilir."[72] Allah Teâlâ'nın kelâmından bazı anlamların çıkarılabilmesi, ancak onun cevâmiu'l-kelim oluşunu anlamakla mümkündür. Bu özellik, Kur'ân lafızlarının Allah Teâlâ'nın murâdına delâletinde küllî bir kâide olarak kabul edilir. Kâfiyeci "bazen ibare yoluyla bazen de başka yollarla" ifadesiyle Hanefî usûlcülerin, nassın medlûllerini tayini hususunda belirledikleri dört şekle işaret etmektedir ki onlar nassın ibaresi, işareti, delâleti ve iktizâsıdır. Kâfiyeci'nin örnek verme ve tertibi konusunda takip ettiği üslûp, bu usûlcülerin kitaplarında nassın medlûllerini sunuş metotlarına uygun düşmektedir.

69 el-Akk, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhû*, 733; es-Sebt, *Kavâidü't-Tefsir*, II, 212-214.

70 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 51-52.

71 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmülî et-Taberî, *Câmiʿu'l-Beyân fî Teʾvîli'l-Ḳurʾân*, tahkik: Ahmed muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420), II, 272-275; İbn Kesîr *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 424-426.

72 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 25.

Kâfiyeci bu kâide için öncelikle şu âyeti misal olarak zikreder: "Muhakkak Allah her şeye kadîrdir." (Bakara Sûresi, 2/20). Ona göre bu âyet, Allah Teâlâ'nın kudretinin her şeye şâmil olduğuna delâlet etmektedir. Aynı zamanda bu âyetle "… Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi…" (Bakara, 2/20) ve benzeri âyetlerin gerekçelendirilmesine de işaret edilmiştir. Bu delâlet, ibare yoluyla vâki olmuştur. Delâletin ibare yoluyla olmasından maksat, nassının sîgasından ve siyâkından akla gelen ilk mânâ olmasıdır.[73] Daha sonra Kâfiyeci "… Ay batınca da 'Batanları sevmem' dedi" (En'am, 6/76) âyetini zikrederek âyet hakkında şöyle söyler: "Ayın rubûbiyetinin bulunmadığına nasıl da latif bir şekilde işaret etmiştir."[74] Kâfiyeci bu misalle, başka bir usûlî kavrama dikkat çekmektedir ki o da 'nassın işareti'dir. "Ay batıcıdır. Benim Rabbim ise batmaz" şeklindeki mantukî mukaddimeye dayanarak bu âyetten elde ettiği aklî çıkarım uyarınca; nassın işaret yoluyla delâlet ettiği "Dolayısıyla ay benim Rabbim olamaz" neticesine ulaşmıştır.[75] Usûlcülere göre nassın işareti; mânâsı lafızlardan doğrudan anlaşılmayan ve bağlamından da kastedilmeyen ve fakat lafzından ilk akla gelen mânâdan dolaylı olarak elde edilen mânâdır.[76]

Bu kâidenin incelenmesi çerçevesinde Kâfiyeci'nin usûlcülerden ve metotlarından etkilendiği görülmektedir. Zira usûlcüler nezdinde Kur'ân'ın cevâmiu'l-kelim oluşuna işaret, tıpkı Serahsî'nin yaptığı gibi 'delâlet yolları' bâbında zikredilmektedir.[77] Buna ilaveten Kur'ân'ın cevâmiu'l-kelim olması ve dolayısıyla içerdiği lafızlarının birçoğunun cevâmiu'l-me'anîyi kapsar nitelikte olması kâidesi bir küllî kâide olarak Sa'dî'nin *el-Kavâ'idü'l-Hisân*'ı gibi muâsır kitaplarda aynı şekilde zikredilmektedir. Müellife (Sa'dî'ye) göre Kur'ân'ın cevâmiu'l-kelim oluşu onun Allah Teâlâ katından indirilmiş olduğuna ve kendisine cevâmiu'l-kelim verilmiş olan Rasûlullah (s.a.v)'in doğruluğuna dair en büyük delillerden biridir.[78]

73 Muhammed b. Ahmet b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), I, 241; Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaadin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, (YY: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 67-78; Sa'düddin Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tevzîh*, (Mısır: Mektebetü Sabîh, ts.), I, 52-55; Abdulvahhâb Hallâf, *'Ilmü Usûli'l-Fıkh ve Hulâsatü Târihi't-Teşrî'*, (Mısır: Matbaatü'l-Medenî el-Müessesetü's-Suûdiyye, ts.), 136-144.

74 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 54.

75 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 54.

76 es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 241-242; Alaadin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 67-78; et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tevzîh*, I, 52-55; Hallâf, *'Ilmü Usûli'l-Fıkh ve Hulâsatü Târihi't-Teşrî'*, 136-144.

77 es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 241.

78 es-Sa'dî, *el-Kavâidü'l-Hısân*, 168-170.

3.2. Teâruz Hakkındaki Kâideler ve Teâruzu Giderme Yolları: Cem' ve Nesh

Kâfiyeci nesh konusunu, şer'î delillerin birbirine uygun oluşu ve âyetler arasında teâruz ve zıtlık bulunmayışı açısından ele almaktadır. Ayrıca o teâruz meselesini, Kur'ân ilimleriyle meşgul olan âlimlerin aksine nâsih ve mensûh konusunu ele almadan önce işlemektedir. Kâfiyeci teâruzun ıstılâhî anlamını şöyle yapmaktadır: "Kuvvet bakımından eşit seviyede olan iki delilden birinin, aynı mahal (konu) ve zamanda diğerinin gerektirdiği şeyin aksini gerektirmesidir."[79] Kâfiyeci'nin meseleyi delillerin teâruzu cihetinden ele alma hususundaki metodu ve teâruzun tarifinde zikrettiği hususlar, usûlcülerin kitaplarından alınmıştır.[80]

Daha sonra Kâfiyeci, bu başlık altında yer alan ilk kâideyi şöyle dile getirmektedir: "Bil ki şer'î deliller arasında hakîki mânâda teâruz vâki olmaz."[81] Devamında ise bu kâideyi aklî bir çıkarım yoluyla açıklayan Kâfiyeci'ye göre deliller arasında teâruz ve hilâfın varlığı, delilleri vaz' edenin cehâletine ve acziyetine alâmettir. Şerîatın sahibi olan Allah Teâlâ ise böyle bir cehâlet yahut benzeri bir vasıf ile nitelendirilmekten münezzehtir. Şer'i deliller arasında teâruz vehmi oluşması, söz konusu deliller arasındaki alakanın bilinmeyişinden ileri gelmektedir.

Kâfiyeci'nin bu başlık altında yer verdiği ikinci kâidenin ifade ettiği anlam da şudur: "Şer'î iki delil arasında teâruz ve tenâkuz olamaz. Ancak bize var gibi görünebilir. Bu durumda teâruz; ya cem' ya da nesh yoluyla giderilir."[82] Ona göre delilleri cem' etme, teâruzu görülmesi durumunda, teâruzu giderme metotlarına ihtiyaç duyulur. Kâfiyeci delillerin arasını cem' etme ilkesi, teâruzu gidermek için bir yoldur. Bununla birlikte bize göre aralarında teâruz vâki olan şer'î deliller; nesh olmaksızın herhangi bir vecihle araları cem' edilebilenler ve edilemeyenler olmak üzere ikiye ayrılır. İkinci grupta yer alan teâruz çeşidinin giderilme yolu neshtir.

Kâfiyeci, nesh olmaksızın herhangi bir vecihle araları cem' edilebilen teâruz çeşidini giderme yolunu cem'in üç şekliyle açıklar: 1-Delil cihetinden cem'. 2-Hüküm açısından cem'. 3-Hal ve vakit açısından cem'. İkinci kısma yani iki şer'î delil arasında cem'in mümkün olmadığı teâruz çeşidine gelince, bu durumda iki delilin de vâki olduğu tarihler ya biliniyordur ya da bilinmiyordur. Şayet vakitleri biliniyorsa, o takdirde hükümlerin aynı zamanda gerçekleşmesi düşünülemeyeceğinden aralarında var olduğu zannedilen teâruz giderilmiş olur. Bu durumda önce

79 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 60.
80 es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 249-250; Alaadin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, IV, 77-78.
81 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 61.
82 Metinde belirtilen kâidelerin şekillendirilmesi, araştırmacının tasarrufuyla gerçekleşmiştir. Bkz: Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 61.

vukû bulana "mensûh" sonra vukû bulana ise "nâsih" denir. Kâfiyeci neshin ıstılâhî tarifini ise şu şekilde yapar: "Şer'î bir hükmün daha sonra gelen bir şer'î delil ile kaldırılmasıdır."[83] Kâfiyeci'de alışılageldiği üzere bu tarif de usûlcülerden alınmıştır.[84] Daha sonra mensûhu dört çeşide ayırmaktadır: 1-Tilâveti ve hükmü mensûh olan. 2-Sadece hükmü mensûh olan. 3-Sadece tilâveti mensûh olan. 4-Hükmünün vasfı meşhur haberle mensûh olan. Kâfiyeci her bir çeşit için Kur'ân'dan örnekler getirmektedir.

3.3. Rivâyet Tefsirindeki Kâideler

Kâfiyeci'ye göre rivâyet tefsirinin ana ekseni, nebevî marifetten ve Rasûlullah (s.a.v.)'in yorumundan ortaya çıkan tefsir olmasıdır. O, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbından rivâyet edilmiş olması hasebiyle tefsirin hadise benzediğine dikkat çekmektedir.[85] Araştırmacı buradan hareketle Kâfiyeci'nin, rivâyet tefsirini hadis-i şerifler ve merfû hükmünde olan sahâbi kavilleriyle sınırlı tuttuğuna kanaat getirmiştir.

Rivâyet tefsirinin mâhiyetini Kâfiyeci'nin penceresinden beyan eden bu girişin ardından araştırmacı, Kâfiyeci'nin zikrettiği tefsir kâidelerinden rivâyet tefsirine has olanlara göz atmayı gerekli görmüştür. Kâfiyeci'nin kitabına baktığımız zaman onun, rivâyeti kıymetli veya zayıf kılan sıhhat meselesine çok önem verdiğini görmekteyiz. Kâfiyeci bu konuda şunu söylemektedir: "Rivâyetin kabulünde râviye güvenilirliğin temini için râvide aranan bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar dört tanedir: Akıl, zabt, İslâm ve adâlet."[86]

Kâfiyeci'nin bu sözünü, -ona göre- rivâyet tefsiri kâidelerinin ilki olarak kabul etmek mümkündür. Zerkeşî ve İbn Teymiyye'nin de rivâyet tefsiri konusunu ele alırken işaret ettikleri gibi rivâyetin mevsûkiyeti ana meselelerdendir.[87] Söz konusu kâideden ve Kâfiyeci'nin bu kâide ile ilgili beyanından da anlaşılacağı üzere Kâfiyeci; rivâyeti makbul olan râvinin şartlarını, sahih eda ve tahammül yollarını hadis ilimleri araştırmacısı gibi ele almıştır. Nitekim müellif; Kur'ân'ın tefsirine dair olan rivâyetleri, hadislerin Kur'ân'ın mânâlarını açıklaması veya mücmelini tafsil etmesi ya da mutlakını takyîd etmesi bakımından değil de hadis ilmi açısından incelediği için tefsirle ilişkili meselelere yoğunlaşmamıştır.

83 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 61.
84 Alaadin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, 156.
85 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 69.
86 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 69.
87 ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 426-429; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, 50-52.

Araştırmacı, Kâfiyeci'nin bu başlık altında yaptığı çıkarımların kaynağını belirlemeyi kendisine vazife olarak görmektedir. Kâfiyeci'nin açıklaması, usûlcülerin -özellikle Hanefiler- kitapları karşılaştırıldığı zaman onun bu meselede Hanefî usûlcüleri takip ettiği görülmektedir. Zira onun açıklamaları ve meseleyi ele alış metodu; Debûsî, Serahsî ve Teftâzânî'nin açıklama ve yöntemlerine benzemektedir.[88] Fıkıh usûlü kitaplarına baktığımız zaman usûlcülerin rivâyeti kabul gören râvi için dört şart zikrettiklerini görmekteyiz.[89] Bu şartlar, önce de işaret ettiğimiz gibi Kâfiyeci'nin zikrettiği dört şarttır (akıl, zabt, İslâm, adâlet).

Bu dört şarttan her birini tek tek açıklamaya, Kâfiyeci'nin başladığı gibi râvinin akıllı olması şartından başlayalım. Hadis ehli, râvinin akıl sahibi olması şartını onun mecnûn olmamasıyla açıklar.[90] Kâfiyeci ise usûlcülerin metodu üzere önce aklı şöyle tarif eder: "Akıl; duyuların onu iyice kavrayıp idrak etmesinden sonra -Allah Teâlâ'nın tevfîki ile- kalbin kendisi vasıtasıyla istenileni gördüğü nurdur."[91] Hadis ehlinin zikrettiği bulûğ şartına gelince, Kâfiyeci bu şartı akıl şartına bağlı tâlî bir şart olarak gördüğü için müstakil olarak zikretmez. O, bu konuda şunu ifade eder: "Buradaki akıldan maksat çocuk ve bunağın aklı değil bulûğ aklıdır." Bu şartı, eda ve ilzam için bir şart olarak görürken tahammül için şart koşmaz. Yani eğer mümeyyiz olan bir çocuk, çocukken tefsir rivâyeti alıp onu bulûğundan sonra rivâyet ederse rivâyeti kabul edilir.[92] Bu izah ve şartlar, hadis âlimlerince de kabul görmüştür ve onların metotlarına uygundur.[93]

Zabt şartına gelince Kâfiyeci bu şartı; "tefsir rivâyetini gereğince işitmek, mânâsını anlamak, elinden gelen çabayı sarf ederek ezberlemek ve başkasına aktarana

88 Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. Îsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, tahkik: Halil Muhyiddin el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), I, 189; es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 346; et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, II, 11-12.

89 ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, I, 189; el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 123-128; Alaadin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, 392-393; et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh*, II, 11-12.

90 es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahkik: Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî, (YY: Dâru Tayyibe, ts.), I, 352; Muhammed b. İsmail b. Salâh es-San'ânî, *Tevzîhu'l-Efkâr li Meâni Tenkıhi'l-Enzâr*, tahkik: Ebu Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyde, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), II. 84; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-Irâkî, *et-Tebṣıra ve't-Teẕkira fî Ulûmi'l-Hadîs*, tahkik: el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî, (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menhec li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1428), I, 367.

91 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 69.

92 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 69.

93 es-San'ânî, *Tevzîhu'l-Efkâr*, s.84; el-Irâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman, (el-Medînetü'l-Münevvera: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969), I, 222; es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I, 352.

kadar ezberinde tutmaktır." şeklinde izah eder.[94] Sonrasında Kâfiyeci, İslâm ve adâlet şartlarını zikreder. İslâm şartını da aynı şekilde usûlcülerin metodu üzere izah etmek suretiyle şöyle der: "Allah Teâlâ'yı, sıfatlarını vesâir zarûrât-i dînîyeden sabit olanları ikrâr ve tasdik etmektir." Adâleti ise, "beraberinde bi'dat bulunmaksızın dini muhafaza, takva ve vakarı korumaya devam etmektir." şeklinde açıklar.[95] Bu açıklamadaki kayıt; kâfiri, fâsıkı, bid'atçıyı adâlet dairesinden çıkarmaktadır. Dolayısıyla şöyle farazî bir soru gündeme gelmektedir: Bu anlamdaki bir adâlet, zaten İslâm'ı gerekli kıldığı için -İslâm şartı olmaksızın- adâleti şart koşmakla yetinmek makbul müdür? Kâfiyeci bu soruya şöyle cevap vermektedir: "Tafsil makamında adâlet şartıyla iktifa etmek, makamın hakkını ifa etmez. O halde İslâm'ın başlı başına bir şart olarak sayılması daha uygun ve açıktır."[96]

Kâfiyeci'nin rivâyet tefsiri için zikrettiği ikinci kâideye gelince kâidenin ifade ettiği anlam şu şekildedir: "Yaptığı tefsirin hevâsından sâdır olmaması için tefsir rivâyet eden kimsenin mutlaka bir dayanağı olması gerekir." Buradaki dayanaktan maksat râvinin, kendisine dayanarak tefsir rivâyetinde bulunmasının sahih olduğu ve yine rivâyetinin kabul görmesini sağlayan şeydir. Söz konusu dayanak, kırâat, icâze ve vicâdedir.[97] Hadis ilimleri kitaplarında hadis tahammülü için sekiz ve daha fazla yol[98] zikredilmesine rağmen Kâfiyeci, bunlardan sadece üçünü zikretmekle yetinmiştir.

Sonuç

Araştırmacı, *et-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsir* isimli eseri bağlamında Kâfiyeci'nin gayret ve katkılarını inceleyerek şu sonuçlara ulaşmıştır: Kâfiyeci'nin kitabını bir tefsir usûlü ilmi tesis etme gayreti olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Kâfiyeci, tefsir ilminin temel literatürü ve önemli kavramlarını efrâdını câmi ağyârını mâni bir şekilde tarif etmeye önem vermiş; bütün fer'î meselelere şâmil küllî kâideler belirlemiştir. Onun, tefsir ilmini ilmî bir şekilde ortaya koyma gayesiyle bir tefsir usûlü tesis etme hususundaki ısrarı açıktır.

Kâfiyeci'nin eseri onun, tefsir usûlünü aklî ilimler metodolojisi üzerine tesis etmeye çalışması noktasında Tûfî'nin *İksîr*'i, İbn Teymiyye'nin *Mukaddime*'si gibi tef-

94 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 70.
95 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 70.
96 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 70.
97 Kâfiyeci, *et-Teysîr*, 70-71.
98 es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, I, 358-365.

sir usûlüne dair yazılmış ilk eserlerden ayrılmaktadır. Buna ilaveten Kâfiyeci'nin kitabını telif etmedeki hedefi, konusu Kur'ân ilimleri olan bu iki kitaptan farklıdır. Bu fark; eserinde konuları tertip ediş tarzı, tefsirle alakalı meseleleri ele alış şekli ve tefsir kâideleri koyuş metodundan anlaşılabilir.

Neticeye göre Kâfiyeci'nin mantık ilmi ve usûldeki bilgi ve tecrübesi, çalışmasının bütününe tesir etmiştir. Zira kitabında mantıkçıların kavramlarını kullanmıştır. Yaptığı tarif ve taksimleri, mantık ile fıkıh usûlü eserlerinden istifade ederek ortaya koymuştur. Bununla birlikte tefsir ile diğer ilimler arasındaki farkı izah etmeye itina göstermiş; tefsir ile fıkıh usûlünü özel bir şekilde birbirinden ayırmıştır.

Kâfiyeci, eserinde kendisi için açık bir metot tasarlamıştır. Buna; tefsir ilminin mevzuunun sınırlarını koymakla başlamıştır ki bu ilmin mevzuu Kur'ân'dır. Bu sebeple önce 'Kur'ân' kavramını tanımlamış ve bu tanımdan hareketle Kur'ân'ın nüzûlü ve i'câzını ele almıştır. Öyle ki bu iki unsur, yaptığı tarifin ana unsurları konumundadır. Kur'ân'ın halleri olan lafızların delâlet mertebelerini de bu bağlamda incelemiştir.

Araştırmacı *et-Teysîr* isimli eseri incelemesi esnasında Kâfiyeci'nin Kur'ân lafızlarının, mânâlarına açıklık ve kapalılık yönünden delâleti konusuna büyük bir ehemmiyet verdiğini tespit etmiştir. Zira bu konunun manaların ve şer'î hükümlerin istinbatında ciddi bir tesiri vardır. Nitekim Kâfiyecî de bu babta mühim kavramları ilmî şekilde tarif eder ve bunlar için kaideler koyar. Kâfiyeci'nin lafzıların delâlet ve mertebeleri konusunda yaptığı çalışmasından anlaşıldığı üzere o, gerek tarifleri ve taksimleri gerekse çalışmasında yer verdiği başka hususlar noktasında usûlcülerin metotlarını takip etmiştir.

Teâruzun nesh yoluyla giderilmesi ve rivâyet tefsirinin hadis ilminin ölçülerine göre tespiti çerçevesinde zikredilen kâideler, Kâfiyeci'nin ortaya koymuş olduğu kâidelerden bazılarıdır. O, Kur'ân ilimleri ile meşgul olan ulemânın aksine, şer'i deliller için nesh ve teâruz meseleleri arasında irtibat kurmuştur. Çünkü ona göre nesh, -bazı şer'i deliller arasında var olduğu zannedilen- teâruzu giderme yollarından biridir. Bununla birlikte Kâfiyeci, araştırmacıların rivâyet tefsirinin tespiti hususunda hadis ehlinin ölçüleriyle hareket etmeleri gerektiği düşüncesindedir. Bu ölçüler; akıl, zabt, İslâm ve adâlettir.

Kaynakça

el-Îcî, Abdurrahmân b. Ahmed. *er-Risâletü'l-Vaziyyetü'l-ʿAḍudiyye*. İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311.

el-Eğinî, İbrahim Hakkı. *Metnün fi'l-Vaz'*. İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311.

el-Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İḥkâm fî Uṣûli'l-Aḥkâm* tahkik: Abdurrezzak Afîfî. Beyrut – Dımeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedâiu'z-Zühûr fî Veḳâiʿi'd-Dühûr* tahkik: Muhammed Mustafa. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1404.

el-Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullāh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl* tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Muṭavvel Şerḥu Telḫîṣi Miftâḥi'l-ʿUlûm* tahkik: Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2007.

et-Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbır el-Fârukî el-Hanefî. *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* tahkik: Ali Dahruc. Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalim el-Harrânî el-Hanbelî. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr* tahkik: Adnan Zarzur. YY: yy, 1392/1972.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1403/1983.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhâh Tâcü'l-Luġa ve Sıhâhu'l-Arabiyye* tahkik: Ahmed Abdulğafur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endülûsî. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir* tahkik: Sıtkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

Haydûsî, Ömer. "Kıraatü Tadvîriyye fî Mefhûmi't-Tefsîr". *Mecelletü'l-Müslimi'l-Muâsır* 33/132 (2009): 389-408.

el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şihâbüddîn. *Hâşiyetü'ş-Şihâb ale Tefsiri'l-Beyzâvî,* (*'Inâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî ale Tefsiri'l-Beyzâvî*). Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Hallâf, Abdulvahhâb. *'Ilmü Usûli'l-Fıkh ve Hulâsatü Târihi't-Teşrî'*. Mısır: Matbaatü'l-Medenî el-Müessesetü's-Suûdiyye, ts.

ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. Îsâ. *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh* tahkik: Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.

İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî. *Cemheretü'l-Luga* tahkik: Remzi Münir Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987.

ez-Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed. *Müfredâtü Elfâzi'l-Ḳurʾân* tahkik: Safvan Adnan Dâvudî. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2011.

er-Râzî, Ebu Abdillah b. Ömer Fahruddin. *Mefâtîḥu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Rahmi Efendi, Muhammed. "el-ʿUcâletü'r-Raḥmiyye Şerḥu'r-Risâleti'l-Vażʿiyye". *Mecmûatü'l-Vaziyye* içinde. İstanbul: Matbaatü Safa ve Envar, 1311.

er-Rûmî, Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman. *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: yy, 1435/2014.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-ʿArûs min Cevâhiri'l-Ḳāmûs*. YY: Dâru'l-Hidâye, ts.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-İrfân*. Kahire: Matbbatü İsâ el-Babi'l-Halebî ve Şurekeh, ts.

ez-Zerkeşî, Bedrettin Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* tahkik: Ebi'l-Fadl ed-Dimyatî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b.Ahmed Cârullah. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl* tahkik: Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

es-Sebt, Halid b. Osman. *Kavâidü't-Tefsîr Cem'an ve Dirâseten*. Riyad-Kahire: Dâru İbni'l-Kayyım-Dâru İbnu Affân, 1434.

es-Sehâvî, Alemüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-Kurrâʾ ve Kemâlü'l-İḳrâʾ* tahkik: Mervân el-Atıyye – Muhsin Harâbe. Dımeşk – Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1418.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmet b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

es-Sa'dî, Abdülmelik Abdurrahman. *Hüsnü'l-Muhâvera fî Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*. Amman: Dâru'n-Nur, 2014.

es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali el-Harezmî el-Hanefî Ebû Yakup. *Miftâhu'l-Ulûm* tahkik: Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 2011.

es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lügavîyyin ve'n-Nuhât* tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399.

es-Süyûtî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, 2011.

es-Süyûtî. *Hüsnü'l-Muhâdara fî Tarih-i Mısr ve'l-Kahire* tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387.

es-Süyûtî. *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî* tahkik: Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî. YY: Dâru Tayyibe, ts.

es-Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetü ale Şerhi's-Selimi li'l-Mellevî*. Kahire: Matbaatü İsâ el-Babi'l-Halebî ve Evlâdihî, 1357.

es-San'ânî, Muhammed b. İsmail b. Salâh. *Tevzîhu'l-Efkâr li Meâni Tenkıhi'l-Enzâr* tahkik: Ebu Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyde. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Muhlihiddîn Mustafa. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmülî. *Câmiʿu'l-Beyân fî Teʾvîli'l-Ḳurʾân* tahkik: Ahmed muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420.

et-Tûfî, Süleyman b. Abdulkavî. *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr* tahkik: Abdülkadir Hüseyin. Kâhire: Mektebetü'-Âdâb, ts.

et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır. *Füsûlün fî Usûli't-Tefsîr*. ed-Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1436.

et-Tîbî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdillâh. *Fütûḥu'l-Gayb fi'l-Keşf ʿan Kınâʿi'r-Rayb* tahkik: İyâd Ahmed el-Ğûc - Cemil Benî Atâ - Muhammed Abdurrahim. el-'İmâratü'l-Arabiyyetü'l-Müttehide: Vahdetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 2013.

Abbâs, Fazl Hasan. *İ'câzu'l-Kur'ân*. Ammân: Dâru'n-Nefâis, ts.

el-Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *et-Tebṣıra ve't-Teẕkira fî Ulûmi'l-Hadîs* tahkik: el-Arabî ed-Dâiz el-Feryâtî. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Menhec li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1428.

el-Irâkî. *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh* tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman. el-Medînetü'l-Münevvera: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969.

el-Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhû*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, ts.

Alaadin el-Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*. YY: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Mustasfâ* tahkik: Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 1413/1993.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kūb. *el-Kâmusü'l-Muhît* tahkik: Mektebü Tahkîki't-Türâsi fî Müesseseti'r-Risâle bi İşrâf: Muhammed Nuaym el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426/2005.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kūb. *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Leṭâifi'l-Kitâbi'l-Azîz* tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: el-Meclisü'l-E'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye – Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1996.

el-Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahman eŞâfiî ed-Dımeşkî. *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğa* tahkik: Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2009.

Kattân, Mennâ'. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

el-Konevî, 'Isâmüddîn İsmail b. Muhammed el-Hanefî. *Hâşiyetül-Konevî ale'l-Beyzâvî* tahkik: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

el-Mecâlî, Muhammed Hâzır. *el-Vecîz fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Amman: Cem'ıyyetü'l-Muhâfazati ale'l-Kur'âni'l-Kerim, 1433/2012.

Müslim, Mustafa. *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2005.

Molla el-Fenârî, Şemsüddin Muhammed b. Hamza. *ʿAynü'l-Aʿyân (Tefsîru'l-Fâtiḥa*. İstanbul: Dâru Saade, 1325.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem b. Alî Ebü'l-Fazl. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

Ebu Hilal el-Askerî, el-Hasan b. Abdillah b. Sehl. *Mu'cemü'l-Furûki'l-Lügaviyye* tahkik: eş-Şeyh Beytullah Beyât. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412.